

М.Қ. Жиенбаева¹, Г.Н. Кузембаева¹

¹Парламентаризм институты

Қазақстан, Астана

instparlam@umto.kz

САУДА ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада авторлар Қазақстандағы сауда қызметін реттеу мәселелеріне тоқталып, ұсынылып отырған заңнамалық жаңалықтарға қатысты өз ұстанымдарын ұсынады.

Мақалада баға белгілеу тәртібін және қоғамдық маңызы бар нарық субъектісінің міндеттерін сақтау мониторингі мен бақылаудың ағымдағы жағдайы сипатталған. Жүргізіліп жатқан мониторинг нәтижелері, сондай-ақ қоғамдық маңызы бар азық-түлік тауарлары (ҚМАТ) құнының өсуін тежеу құралдарының бірі – шекті бағаларды енгізудің рөлі және оның салдары талданған.

Авторлар отандық өндірушілердің мүдделерін қорғауға бағытталған сауданы реттеудің, атап айтқанда, шетелдік және отандық кәсіпкерлерге қойылатын талаптардың тең болмауы, отандық өндірістің пайдасына тимейтін жағдайлар туралы проблема шешудің кейбір жолдарын ұсынды. Еуропа елдерінің халықаралық тәжірибесіне (ҚР Кәсіпкерлік кодексінің 172-бабының 3-тармағына толықтырулар енгізу бөлігінде) шолу жасалды.

Отандық тауар өндірушілерді қолдау, бәсекелестікті және еркін сауданы дамыту үшін жағдай жасау мақсатында Парламентаризм институтының сарапшылары сауда мәселелері жөніндегі заң жобасына негіздемелері бар ұсыныстар мен ескертулерді депутаттарға жолдады, олар да осы мақалада орын тапты.

Түйін сөздер: сауда; тәжірибе; баға белгілеу тәртібі; сауда қызметі; өндіруші; баға белгілеу; қоғамдық маңызы бар азық-түлік тауарлары; демпинг; уәкілетті орган.

М.К. Жиенбаева¹, Г.Н. Кузембаева¹

¹Институт парламентаризма

Қазақстан, Астана

instparlam@umto.kz

О некоторых вопросах правового регулирования торговой деятельности

Аннотация. В данной статье авторами освещены вопросы регулирования торговой деятельности в Казахстане и представлена их позиция в отношении предлагаемых законодательных новшеств.

Описана нынешняя ситуация мониторинга и контроля за соблюдением порядка ценообразования и обязанностей субъекта общественно значимого рынка. Проанализированы результаты проводимых мониторингов, а также роль одного из инструментов сдерживания роста стоимости социально значимых продовольственных товаров (СЗПТ) – введения предельных цен – и его последствия.

Авторы также акцентировали внимание на проблемных вопросах регулирования сферы торговли, направленных на защиту интересов отечественных производителей. А именно – на неравнозначных требованиях к зарубежным и отечественным предпринимателям, на ситуациях, которые складываются не в пользу отечественного производства и о предлагаемых путях решения этих проблем. Приведен международный опыт стран Европы (в части внесения изменений в п. 3 ст. 172 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан).

В целях поддержки развития отечественного производителя, создания условий развития конкуренции и свободной торговли, экспертами Института парламентаризма направлены в адрес депутатов предложения и замечания к законопроекту по вопросам торговой деятельности с обоснованиями, которые нашли отражение в данной статье.

Ключевые слова: торговля; опыт; мониторинг; торговая деятельность; производитель; ценообразование; социально значимые продовольственные товары; демпинг; уполномоченный орган.

M.K. Zhienbayeva¹, G.N. Kuzembayeva¹

¹Parliamentarism Institute

Kazakhstan, Astana

instparlam@umto.kz

About some issues of legal regulation of trade activities

Abstract. In this article, the authors highlight the issues of regulation of trade activities in Kazakhstan and present their position in relation to the proposed legislative innovations.

The current situation of monitoring and control over compliance with pricing procedures and the responsibilities of a subject of a socially significant market is described. The results of ongoing monitoring are analyzed, as well as the role of one of the tools to curb the growth of the cost of socially important food products (SFP) – the introduction of ceiling prices – and its

consequences.

The authors also focused on problematic issues of trade regulation aimed at protecting the interests of domestic producers. Namely, on unequal requirements for foreign and domestic entrepreneurs, on situations that are not in favor of domestic production and on proposed ways to solve these problems. The international experience of European countries is presented (in terms of introducing amendments to paragraph 3 of Article 172 of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan).

In order to support the development of domestic producers, create conditions for the development of competition and free trade, experts from the Institute of Parliamentarism sent proposals and comments to the deputies on the draft law on trade issues with justifications, which are reflected in this article.

Keywords: trade; experience; monitoring; trading activities; manufacturer; pricing; socially important food products; dumping; authorized agency.

Кіріспе. Бүгінгі күні елімізде қоғамдық маңызы бар нарықтағы баға белгілеу тәртібі Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 124-6-бабының 3) тармақшасына сәйкес белгіленеді¹.

Бұл норманы іске асыру үшін Қоғамдық маңызы бар нарықтарда баға белгілеу қағидалары әзірленген. Бұл Қағидалар бойынша; «қоғамдық маңызы бар нарық субъектілері – жеке тұлғалар немесе қоғамдық маңызы бар нарықтарда тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) өндіретін (өткізетін) заңды тұлғалар (бұдан әрі – Субъектілер) тауарларға (жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге) бағаның шекті бағадан жоғары көтерілуі және олардың көтерілу себептері туралы ақпаратты растайтын материалдарды ұсына отырып, уәкілетті органның ведомствосына немесе оның аумақтық бөлімшесіне жібереді.

Әлеуметтік маңызы бар нарық субъектісінің баға белгілеу тәртібін және міндеттерін сақтауын мемлекеттік бақылау мақсатында, сондай-ақ Кодекстің 124-8-бабының 1) тармақшасында көзделген жағдайларда уәкілетті органның ведомствосы немесе оның аумақтық бөлімшесі Субъектілер бағасының мониторингін жүзеге асырады.

Баға мониторингінің нәтижелері бойынша, сондай-ақ Субъект Кодекстің 124-8-бабының 3) және 4) тармақшаларында белгіленген міндеттемелерді орындамаған жағдайларда уәкілетті органның ведомствосы немесе оның аумақтық

бөлімшесі осы Қағидаларға сәйкес баға сараптамасын жүргізеді»².

Осылайша, Қазақстанда соңғы онжылдықтарда «қоғамдық маңызы бар азық-түлік тауарларының (бұдан әрі – ҚМАТ) құнының өсуін тежеу құралдарының бірі шектеулі бағаларды енгізу болып келді.

ҚМАТ тізіміне 19 тауар кірді, олар: ұн, нан, макарон, жұмыртқа, қарақұмық, күріш, қант, күнбағыс және сары май, еттің кейбір түрлері (сиыр еті, тауық еті), сүт өнімдері (сүт, айран, сүзбе), көкөністер (картоп, сәбіз, пияз, қырыққабат) және тұз.

Баға шегін жергілікті атқарушы органдар енгізеді. Әкімдіктер облыстағы ҚМАТ тізімінен әрбір өнімнің бағасын есептеп, бекітеді. Алдағы уақытта бекітілген бағаның дүкендердегі нақты бағаға сәйкестігін де әкімдіктер бақылап отырады.

Ең жоғары баға асып кеткен жағдайда сауда субъектілеріне әкімшілік жауапкершілік көзделген. Бұл жағдайда жергілікті атқарушы органдар да әкімшілік айыппұлдар салады.

Өз кезегінде, Министрлік өкілдік ететін Үкімет ҚМАТ үшін ең жоғары сауда үстемесін енгізген өңірлердегі ҚМАТ бағасын белгілеу мәселесі бойынша мемлекеттік органдарды қадағалайды, оған сәйкес сатушының маржасы өндірушінің сату бағасының немесе көтерме жеткізушінің сатып алу бағасынан 15% аспауы керек.

Тауардың шекті үстеме бағалары, шекті бағалар ережелерін бұзу фактілеріне жедел ден қою немесе қоғамдық маңызы бар

¹ 2015 жылғы 29 қазандағы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі № 375-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режим URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375> (жүгінген күні: 11.03.2024).

² Қоғамдық маңызы бар нарықтарда баға

белгілеу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2017 ж. 1 ақпандағы № 36 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700014778> (жүгінген күні: 12.03.2024).

азық-түлік тауарларына бағаны негізсіз көтеру жағдайларын анықтау үшін Сауда және интеграция министрлігі Қазақстан Республикасының аумағындағы сауда нүктелеріндегі бағаларға тұрақты мониторинг жүргізеді.

Тұтынушылар қоғамдық маңызы бар азық-түлік тауарлары бағасының өсуін анықтаған жағдайда жергілікті атқарушы органға да хабарласа алады...»³.

Материалдар мен тәсілдер. Жедел және сенімді ақпарат алудың маңызды арналарының бірі Dosmart.kz кэшбэк қызметін атап өтуге болады. Қызметтің ерекшелігіне тоқталсақ, әрбір қазақстандық азық-түлік өнімдерін сатып алғаны туралы түбіртектің фотосуретін жіберіп, ұялы телефон шотына 1%-ға дейін кэшбэк ала алады. Жинақталған ақпаратты Сауда және интеграция министрлігі алып, бұл бағаның көтерілу фактілерін тиісті әкімдікке шара қолдану үшін хабарлауға мүмкіндік беретін. Өкінішке орай, 2023 жылдың наурыз айында бұл қолданба белгісіз себептермен жұмысын тоқтатты.

Бағаны тұрақтандыру мақсатында 2021 жылы Сауда және интеграция министрлігі Ауыл шаруашылығы министрлігімен және Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігімен бірлесіп, бағаны тұрақтандырудың Жол картасын әзірледі. Құжат 44 нақты іс-шарадан тұрады. Әрбір шара нақты орындау мерзімдері мен жауапты тұлғалар белгіленді. Іс-шаралар мынадай

4 бағытқа бөлінген:

1-бағыт. Тексеру және комплаенс.

Іс-шаралар бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер арқылы атқарылған жұмыстарды көрсету, бағаны негізсіз өсіретін нарық субъектілеріне мемлекеттік органдар тарапынан бақылауды күшейтуге бағытталған.

Атап айтқанда, монополияға қарсы шараларды жүзеге асыру және бөлшек сауда желілерінде сауда үстемелерінің өспеуін

қамтамасыз ету қарастырылған.

Бұл тексерулердің барлығы мораторийге кірмейді. Өйткені бұл халықтың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіреді. Осыған байланысты баға лимитін белгілеумен қатар жергілікті атқарушы, монополияға қарсы және фискалдық органдар бірлесіп тексерулер жүргізеді.

2-бағыт. Сауда шаралары.

Қолданыстағы тетіктерді жетілдіруді қамтамасыз етеді. Осы шараларды жүзеге асыру үшін әкімдіктер сауда саясатын және бақылау функцияларын іске асыру жұмыстарын күшейтуде. Сонымен қатар баға шегін белгілеу, нарық субъектілерімен келісім-шарттар жасау, «айналым схемасын» арттыру ұсынылады. Сонымен қатар экспорттық тауарлар мен шикізатқа квота белгілеуді көздейді.

3-бағыт. Өндіріс көлемін ұлғайту және кәсіпорындарды қолдау.

Іс-шаралар кәсіпорындардың өндірістік қуатын арттыруға, шығындарды өтеу арқылы оларды ынталандыруға және қолданыстағы субсидияларды қайта қарауға бағытталған. Әлеуметтік маңызы бар тауарларды өндірушілер үшін электр энергиясына тарифтер бекітілген.

4-бағыт. Заңнамаға өзгерістер енгізу.

Бұл бағытта мемлекеттік сатып алудың конкурстық рәсімдерін жеңілдету, шекті бағаларды белгілеу туралы шешімдерді бекіту уақытын қысқарту, бағаны болжау механизмін енгізу сияқты түбегейлі өзгерістер қарастырылуда...»⁴.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде «бақылау – басқарудың негізгі функцияларының бірі, оның арқасында ұйымға тұжырымдаған стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге, сондай-ақ белгіленген стратегиялық мақсаттарды жүзеге асыруға болады.

Бақылаудың арқасында, сондай-ақ кері байланыс механизмдерінің көмегімен кәсіпорын басшылығы қабылданған шешімдердің дұрыстық дәрежесін белгілей

³ Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына мемлекеттік мониторингі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mti-kzpp/press/news/details/172036?lang=kk> (жүгінген күні: 12.03.2024).

⁴ Қазақстанда әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының бағасын тұрақтандыру жөніндегі жол картасы әзірленді [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://primeminister.kz/news/kazakstanda-aleumettik-manyzy-bar-azyk-tulik-tauarlarynyn-bagasynturaktandyru-zhonindegi-zhol-kartasy-azirlendi-1125726> (жүгінген күні: 15.03.2024).

алады, сондай-ақ қабылданған шешімдерді түзету қажеттілігін анықтай алады.

Басқару жүйесіндегі бақылау процесі – бұл қабылданған стратегиялық шешімдердің орындалу ерекшеліктерін бақылау процесі және ол басқарушылық шешімді жүзеге асыру процесінде тікелей қол жеткізілген нәтижелерді де бағалай алады.

Бақылау қажеттілігінің негізгі себебі болашақтың ажырамас құрамдас бөлігі болып табылатын, сондай-ақ кез келген стратегиялық шешімде, сондай-ақ оны жүзеге асыру процестерінде болатын белгісіздіктің болуы.

Стратегиялық шешім қабылдау жағдайын дамытудың күтілетін және нақты стратегиялары арасында әрқашан белгілі бір дәлсіздіктер болады, өйткені шешім қабылдау процесі соңғы шешімдерді қабылдайтын менеджер жасаған жағдайды нақты бағалау негізінде жүзеге асырылады. Менеджер, өз кезегінде, стратегиялық шешімдер қабылдау контекстінде, әрқашан жеткіліксіз аяқталатын модельден шығады.

Үлгінің ағымдағы басқару жағдайларына сәйкестік дәрежесі стратегиялық шешімнің тиімділігіне байланысты, бұл өз кезегінде оны қабылдайтын менеджердің кәсіби құзыреттілігіне байланысты.

Осыған сүйене отырып, бақылау жағдайында қабылданған басқару шешімдерінің орындалу процесін де, ағымдағы даму сценарийінің нақты басқару жағдайларына сәйкестігінің сипатын да өлшеу және бағалау әдеттегідей. Өртүрлі ішкі ұйымдық бөлімшелер арасындағы өзара әрекеттесу процестері тиімділікті төмендетуі мүмкін, өйткені қажетті тапсырмалар дәл қабылданбауы мүмкін, ал орындаушылар жұмысын өзгертуі немесе ауырып қалуы мүмкін.

Сенімді басқару жүйесі кері байланысты тиімді ұйымдастыруға байланысты, бұл әсіресе сыртқы жағдайларда, сондай-ақ стратегиялық шешімді жүзеге асыру процесінде болатын өзгерістерге барабар жауап беру үшін қажет.

Бұрын қабылданған шешімнің тиімділігі төмен немесе мүлдем қате болған жағдайда, дәл ұйымдастырылған бақылау жүйесінің арқасында бұл фактіні кейіннен

қажетті түзетулерді осы процестерге енгізумен бірге дер кезінде анықтау мүмкін болады.

Жақсы жұмыс істейтін басқару жүйелері туындайтын қиындықтарды, сондай-ақ қауіптер мен әлсіз жақтарды дер кезінде анықтауға мүмкіндік береді. Бұл, ең алдымен, әрқашан тәуекелдің айтарлықтай пайызын қамтитын стратегиялық шешім үшін өте маңызды.

Сонымен бірге, тиімді жұмыс істейтін бақылау жүйесінің арқасында тәжірибеде басқару шешімін жүзеге асыру кезінде пайда болатын оң аспектілер мен күшті жақтарды анықтауға болады.

Кез келген стратегиялық басқару функциясы тиімді басқару жүйесі қолданылған жағдайда ғана тиімді жүзеге асырылуы мүмкін. Осының негізінде басқару функциясы стратегиялық басқару жүйесіндегі негізгілердің бірі болып табылады.» [1, 917 б.].

Дегенмен, жаһандық экономика орасан зор өзгерістерге ұшырап жатқан соңғы үш жылдағы геосаяси жағдайды ескере отырып, бұл мәселе бойынша іс-әрекеттер мен шараларға, әсіресе соңғы үш негізгі бағытқа қатысты шолу пісіп-жетілді.

2024 жылдың қаңтарында «АМАНАТ» партиясының Агроөнеркәсіптік кешен жөніндегі республикалық кеңесінің отырысында Қазақстандағы сауданы реттейтін заңдарға отандық тауар өндірушілердің мүдделерін қорғауға және олардың тұрақтылығын және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған түзетулер енгізілетіні белгілі болды. Қазақстан Республикасының тамақ өнеркәсібіндегі салалық кәсіподақтар қолданыстағы заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасын ұсынды.

Талқылау. Қазіргі уақытта отандық азық-түлік өндірушілер мен сауда компаниялары арасындағы қарым-қатынас стихиялы түрде дамып келеді және оны тек нарықтың өзі реттейді. Бұл ретте жағдай отандық өндірістің пайдасына емес. Осылайша, ресейлік және беларусь өндірушілері үшін өндіріс құны қазақстандық компанияларға қарағанда 10-25 пайызға төмен. Бұл бірқатар себептерге байланысты:

- біріншіден, Ресей Федерациясы мен Белоруссияда ауыл шаруашылығы өндірісінің шикізат базасы Қазақстанға қарағанда тарихи жағынан жақсы дамыған. Сонымен қатар, шаруа қожалықтары мақсатты субсидиялар түріндегі елеулі мемлекеттік қолдауға ие болып отыр, нәтижесінде ресейлік және беларусь фермерлері, басқалары тең болған жағдайда, қазақстандық әріптестерімен салыстырғанда тиімді экономикалық және қаржылық жағдайда.

Көрші елдердегі тамақ өнеркәсібі өндірісінің ауқымы да маңызды: Ресей Федерациясы мен Беларусьте көптеген ірі кәсіпорындар бар, олардың өндіріс көлемі қазақстандық кәсіпорындардан бірнеше есе көп. Нәтижесінде Қазақстан нарығына енетін ірі ойыншылар басып алудың экономикалық стратегиясын – яғни мақсатты демпингті, қазақстандық кәсіпорындар үшін жол бермейтін бәсекелестік жағдайларды жасауды оңай пайдалана алады. Бұл көбінесе қазақстандық тауар өндірушілердің, әсіресе Ресей Федерациясымен шектесетін аймақтардағы өнімді өзіндік құнынан төмен бағаға сата алмайтындықтан, нарықты мүлдем тастап кетуге мәжбүр болады.

Бұл зиянды бәсекелестік Қазақстанға арзан, сапасыз импорттық өнімдердің белсенді түрде жеткізілуімен шиеленісіп отыр.

Импорттаушылар тауардың бір партиясын тексеріп, одан кейін бір жыл бойы ингредиенттердің құрамы мен сапасын тексермей-ақ импорттай алады, ал қазақстандық азық-түлік өнімдерінің сапасы тұрақты әрі қатаң түрде тексеріледі. Бұл жағдай Қазақстан Республикасының азық-түлік нарығында импорттың барған сайын үстемдік ете бастауына, ал қазақстандық өнімнің үлесі тұрақты түрде азаюына әкеледі. Бұл тәжірибе еліміздің азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіруде және мемлекет заң жобасы авторларының пікірінше, араласып, жергілікті және шетелдік өндірушілер үшін бәсекелестік үшін тең жағдай жасауы керек.

Қазақстандық азық-түлік тауарларының ішкі нарықтағы үлесі жылдан-жылға азайып келе жатқандықтан, мұндай заңның қажеттілігі әлдеқашан туындады деп есептейміз. Ал мәселе қазақстандық өндірістің мүмкіндіктерінде емес. Мәселе мынада, Қазақстандағы сауда компаниялары көбірек табыс таба алатын импорттық өнімдерге экономикалық тұрғыдан көбірек қызығушылық танытады. Бірақ бұл жергілікті өндірушінің есебінен жасалады. Бұл мүлдем қолайсыз жағдай. Ішкі нарықта қазақстандық тауар өндірушілерге әділ жағдай жасау үшін сауда саласындағы қолданыстағы бірқатар заңдарды түзету қажет деп есептейміз.

Халықаралық талдау кәсіпкерлікті қорғау ұйымдарының тәжірибесі мұндай ұйымдардың өкілдік ететінін барлық дерлік ірі халықаралық ұйымдарда бар екенін көрсетеді. Бұл ретте ел деңгейінде алатын орны ерекше бизнесті қорғауда рөл атқаратын оң тәжірибесі бар, қазақстандық кәсіпкерлерге көмектесе алатын омбудсмендер⁵.

Нарықтық экономиканы реттеудегі мемлекеттің рөлі, белгісіздік жағдайында уақытша таңдау және таңдау мәселелері туралы халықаралық танымал ғалым Роберт Франк те жазады. Ол өз шығармаларында «фирма теориясы», «өндірістік шығындар», «қалыптасу» ұғымдарын сипаттап, оларды егжей-тегжейлі баяндайды. Оның көзқарасымен отандық ғалымдардың танысқанын қалаймыз. Соның еңбектеріндегі көзқарасын қазақ экономикасына, сол көрсеткен сипатта қазақтардың сауда қызметін құқықтық реттеу бағдарламаларына енгізу қажет [2, 617 б.].

Б.Ж. Сағымбековтың мақаласында халықаралық тәжірибе, атап айтқанда, Еуропа елдерінде кәсіпкерлердің құқықтары мен мемлекеттің оларды қорғау міндеті адам құқықтарын қорғау туралы 1950 жылғы 1950 жылғы 4 қарашадағы негізгі бостандықтар мен Конвенцияда бекітілгендігі туралы жазады. Осы халықаралық шарттың 4-бабында әркімнің кәсіптік, шығармашылық,

⁵ The European Convention on Human Rights and its protocols. – Rome, 4.XI.1950 [Electronic resource] – Access mode:

<https://www.coe.int/en/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (Access data: 15.04.2024).

коммерциялық және қаржылық-экономикалық сипаттағы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қажетті өзге де қызмет түрлерін таңдау бостандығына құқығы бекітілген [3].

Жаңа заң жобасы осы мәселені шешуге бағытталған.

Жаңа заңда ұсынылып отырған негізгі жаңалықтардың бірі – бөлшек сауда сөрелерінде қазақстандық азық-түлік тауарларын көрсету үшін міндетті түрде басым орындарды беру болмақ. Бұл елдегі барлық сауда нүктелеріне қатысты болуы керек.

Біз қазақстандық тауарларды барлық дүкендер мен супермаркеттердегі бөлшек сауда сөрелерінің жалпы алаңының кемінде 50% қамтамасыз ету туралы айтып отырмыз – бұл сатып алушыға ең жақсы көрінетін аймақта орналасқан ең жақсы сөрелер болуы керек.

Сауда желілерінің отандық тауар өндірушілерден түрлі сыйақы алуын нақты реттеу және оңтайландыру ұсынылып отыр. Оларға ретробонустар деп аталатындар, сатып алу келісім-шарттарындағы жеңілдіктерге қойылатын талаптар, сондай-ақ сауда фирмалары жеткізушілермен келісім-шарттар шарттарына енгізетін әртүрлі «қосымша» бірақ жоқ қызметтер кіреді.

Заң жобасының маңызды жаңалығы сауда кәсіпорындарының өндірушілер жеткізген тауарлары үшін төлемдерін стандарттау болмақ; мұндай төлемді кейінге қалдыру 30 күннен аспайтыны белгіленеді. Қазіргі уақытта бөлшек сауда желілері үш айдан кейін, алты айдан кейін немесе тіпті кейінірек сатылған тауарлар үшін төлеуі сирек емес.

Осыған орай, Республикалық кеңес отырысы барысында қазақстандық ірі сүт өндірушілердің бірі елдегі белгілі сауда желісінің сөрелерінен наразылық белгісі ретінде өз өнімдерін түгел алып тастауға мәжбүр болған ашық факті жарияланды. Себебі, бөлшек сауда желісі өндірушіге 1 миллиард (!) теңгеге жуық қарыз болып, бір

жылға жуық уақыт бойы жеткізілген және сатылған өнім үшін төлемей келген⁶.

Жаңа заң аясында компанияның ел аймақтарындағы сауда нарығындағы монополиялық жағдайын анықтайтын критерийлерді өзгерту жоспарлануда. Егер қазір монополияға қарсы агенттік еліміздің барлық өңірлеріндегі және бөлшек сауда объектілерінің барлық санаттары бойынша (соның ішінде шағын дүкендер мен ірі супермаркеттер) тізбектің нарықтағы үлесін есептейтін болса, онда жаңа нұсқада нақты бөлшек сатушының үлесін есептеу ұсынылады, бір елді мекен ішінде.

Салалық кәсіподақтар шынымен де жаңа заң Қазақстандағы сауда желілерінде отандық азық-түлік өнімдерін сатуды ретке келтіруге және осы салада қалыптасқан әділетсіз жағдайды түзетуге көмектеседі деп үміттенеді. Әзірге сауда үшін отандық өндірісті қолдаудан гөрі импорттан ақша табу тиімдірек. Бұл теңгерімсіздікті отандық экономиканың мүддесі үшін шешу – мемлекеттің міндеті. Заң жұмыс орындарын ашатын, салық төлейтін, ең бастысы, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің стратегиялық міндетін шешетін отандық өндірісті дамытуға көмектеседі. Бұл заң жобасы еліміздегі өндірісті дамытуға өркениетті жағдай жасайды деп сенеміз.

Жаңа заң жобасын әзірлеуге Парламентаризм институтының сарапшылары қатысты. Нормалардың заңға сәйкестігін тексерді. Дамыған елдердің ішкі нарықты қорғау және сауда саласында бірыңғай өркениетті нормаларды қалыптастыру тәжірибесі жан-жақты талданды. Мысалы, Институт сарапшылары халықаралық тәжірибені сараптай отырып, нәтижелері бойынша ҚР ҚК 172-бабының 3-тармағына түзетулер енгізуді ұсынды.

Осылайша, Қазақстанда бүгінде әрбір ірі қаланың өзіндік сауда монополиясы бар. Бұл бір желі емес, әр түрлі, бірақ әр қаланың саудасы монополизацияланған.

Іс жүзінде, әдетте, тарату желісі жергілікті өндірушілерге өз шарттарын жүктейді: не ол ең төменгі бағаны ұсынады,

⁶ Новый законопроект для защиты местных производителей начали разрабатывать в Казахстане [Электронный ресурс] – Режим доступа:

<https://365info.kz/2024/01/novyy-zakonoproekt-dlya-zashhity-mestnyh-proizvoditelej-nachali-razrabatyvat-v-kazahstane> Қазақстан жаңалықтар порталы (дата обращения: 11.03.2024).

көбінесе өзіндік құнынан төмен, немесе олар келісімшарт жасамайды. Бұл тіпті әлеуметтік маңызы бар өнімдерге де қатысты – мемлекет оларға ең жоғары бағаны шектегенде, өндірушілер мен сатушылар орасан зор шығынға ұшыраған кезде, ал бөлшек сауда желілері әлеуметтік желі үшін стандартты маржа 45% қоса алғанда, үстемеақы жасайды.

Мәселе белгілі бір қаладағы бөлшек сауда желісінің басым жағдайында. Мысалы, бір қалада бірнеше (5-6) сауда желісі бар Еуропа елдері мен АҚШ-та өндіруші өз тауарын өзіне ең қолайлы шарттарды ұсынатын сауда желісіне жеткізуді таңдауға құқылы [4].

Дегенмен, отандық өндірушілердің мұндай мүмкіндігі жоқ, өйткені, атап өткендей, әр қалада негізінен бір сауда желісі бар және өндіруші ол үшін қолайсыз шарттармен осы бөлшек сауда желісінің шарттарын сақтауға мәжбүр.

Осыған орай, отандық тауар өндірушілердің дамуын қолдау, бәсекелестікті дамыту және сауда еркіндігі үшін жағдай жасау мақсатында үлесі республикалық, облыстық және республикалық маңызы бар, аудандық маңызы бар қалалардың, астана шекараларында 35 және одан да көп пайызды құрайтын сауда желілерін үстем жағдайдағы субъект болып танылсын деп ұсынылады.

Қорытындылар. Осыған қоса, Парламентаризм институты «Кейбір заңнамалық актілерге сауда қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Мәжілісінің депутаттарына мынадай сипаттағы ұсыныстар мен ескертулер жолдады:

1. Заң жобасында Кәсіпкерлік кодекске және өзге де заңнамалық актілерге енгізілетін көптеген түзетулер жергілікті атқарушы органдардың әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына рұқсат етілген шекті бөлшек сауда бағаларын бекіту өкілеттігін жоюға бағытталған.

Бұл түзетулер жаңа Қазақстанның экономикалық бағытына сәйкес жеке кәсіпкерлік бастаманы ынталандыру, мемлекеттің экономикаға шамадан тыс араласуынан бас тарту, бәсекелестікті дамыту және т.б. болуы тиіс екендігімен негізделеді.

Көрсетілген дәлелдер толығымен негізделген. Сондай-ақ шекті бағаларды икемсіз реттеу осы азық-түлік тауарларының өзіндік құнының бөлшек сауда бағасынан жоғары болуына әкеліп соқтыратын және тауар өндірушілер бұл тауарларды өндіруден мүлдем бас тартатын жағдай болуы мүмкін екенін атап өтуге болады.

Сонымен бірге мемлекет бірқатар әлеуметтік функцияларды да орындайтынын және тұтастай алғанда өзін адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтары болып табылатын әлеуметтік мемлекет деп жариялайтынын ескермеуге болмайды⁷.

Әлеуметтік маңызы бар тауарлардың шекті бағаларын әкімшілік реттеу мемлекеттің әлеуметтік функцияларын орындауға, азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғауға бағытталған. Бұл аспект түрлі дағдарыс құбылыстары, төтенше жағдайлар және т.б. кезеңдерінде ерекше маңызға ие. Жалпы алғанда, қазіргі уақытта Қазақстан бірқатар әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының импортына тәуелділікті әлі толық жеңе алмаған кезде, бағаны реттеуді жай ғана жою олардың негізсіз өсуіне әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты осы саладағы бағаны реттеудің әкімшілік тетіктерін жай ғана жою туралы емес, таза әкімшілік әдістерді әкімшілік-экономикалық әдістермен ауыстыру туралы мәселені қарастыру ұсынылады. Мысалы, мемлекеттік органдар бөлшек сауда бағасының шекті мөлшерін емес, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларын өндірушілер пайдасының шекті мөлшерін (нормасын) (осы тауарлардың өзіндік құнына қарай), сондай-ақ сауда үстемесінің (үстеме ақының) мөлшерін белгілеуі үшін.

Сонымен қатар мұндай әкімшілік

⁷ Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық

ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 15.03.2024).

реттеуді енгізу мүмкін болатын жағдайларды заңнамалық тәртіппен анықтауға болады.

2. Заң жобасында «нарық субъектісінің үстем жағдайы» ұғымы (Кәсіпкерлік кодекстің 172-бабының 3-тармағы) оған сауда желілеріне қатысты ерекшеліктерді енгізу есебінен кеңейтіледі.

Норма мәтініне сөздерді механикалық түрде енгізу мәтінді қиындатады деп санаймыз, бұл «Құқықтық актілер туралы» Заңына қайшы келеді⁸. Онда нормативтік құқықтық актінің ережелері «өте қысқа, нақты және әр түрлі түсіндіруге жатпайтын мағынаны қамтуы керек» деп қарастырылған.

Сонымен қатар Кәсіпкерлік кодексте «сауда желілері» ұғымының анықтамасының болмауы да бар. Мұндай ұйғарым «Сауда қызметін реттеу туралы» заңында ғана қамтылған⁹.

Осыған байланысты, сауда желілеріне қатысты қаралып отырған түзетуді 172-баптың 3-тармағының мәтініне толықтырулар түрінде емес, 172-баптың жеке тармағы, 5-1-жаңа тармақ түрінде (қаржы ұйымдары үшін жеке тармаққа ұқсас) тұжырымдауды ұсынамыз.

3. Заң жобасын Кәсіпкерлік кодекстің 169-бабының 2-тармағын, егер: «сауда желісі мен азық-түлік тауарын жеткізуші арасындағы тауарды өткізу құнын (демпинг) тауардың өзіндік құнынан жасанды түрде төмендетуге әкеп соғуы мүмкін осындай келісімдер» болса, нарық субъектілері арасында тік келісімдерге тыйым салынатынын белгілейтін жаңа 4) тармақшамен толықтыру ұсынылады.

Бұл новелла бірқатар ескертулер тұндырады.

Біріншіден, ұсынылған норманың сәтсіз редакциясы назар аударады, мұнда «қайсысы» сөзі артық.

Екіншіден, бұл түзету кейбір басқа түзетулерге, сондай-ақ кодекс нормаларына сәйкес келмейді.

Сонымен ол «тауарды сату құнын

жасанды төмендету (демпинг)» терминін қолданады.

Сонымен қатар Кәсіпкерлік кодекстің 177-бабында «жосықсыз бәсекелестік» ұғымы кеңейтілуде, оған «тауар бағасын жасанды төмендету» (2-тармақтың 16) жаңа тармақшасы) жатқызу ұсынылады. Бұдан басқа, заң жобасымен Кәсіпкерлік кодекске «тауар бағасын жасанды төмендету» ұғымын көздейтін және оның мазмұнын ашатын жаңа 191-2-бап енгізіледі.

Мынау түсініксіз: «құнды жасанды түрде төмендету» сияқты «бағаны жасанды түрде төмендету» құқықтық ұғымы ма?

Сонымен қатар Кәсіпкерлік кодексте «демпинг» ұғымы демпингке қарсы шараларды қолдану тұрғысынан ғана қолданылады (Кодекстің 26-тарауының нормалары) және үшінші елдерден Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына тауар импорты кезінде ғана қолданылады.

Демпингті Еуразиялық экономикалық комиссия халықаралық шарттарға, «Үшінші елдерге қатысты арнайы қорғау, демпингке қарсы және өтемақы шаралары туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 8 маусымдағы № 316-V Заңына сәйкес белгілеуге тиіс.

Үшіншіден, қарастырылып отырған келісімдер тауарды сату құнының жасанды төмендеуіне қалай әкелетіні белгісіз. Өйткені, тауардың құны (бағасы) туралы шарт келісімдердің маңызды шарты болып табылады.

Төртіншіден, Кәсіпкерлік кодекстің 169-бабының 3-тармағына енгізуге бағытталған өзгерістерде «Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен нарық субъектілерінің арасындағы кез келген нысанда қол жеткізілген, бәсекелестікті шектеуге, оның ішінде:

1) нарықтың басқа субъектілерімен мәні бірдей шарттарға кемсітушілік шарттар белгілеуге немесе қолдауға, оның ішінде тауарларды сатып алудың және (немесе) өткізудің келісілген шарттарын белгілеуге;

⁸ Құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының 2016 ж. 6 сәуірдегі № 480-V Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (жүгінген күні: 19.03.2024).

⁹ Сауда қызметін реттеу туралы: Қазақстан Республикасының 2004 ж. 12 сәуірдегі № 544-II Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000544_ (жүгінген күні: 19.03.2024).

2) нарық субъектілерінің сол бір тауарға түрлі бағаларды (тарифтерді) экономикалық, технологиялық және өзге де түрде негізсіз белгілеуіне алып келетін немесе алып келуі мүмкін толығымен немесе ішінара жарамсыз деп танылады» – деп көрсетілген.

Нәтижесінде, Кәсіпкерлік кодекстің

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Anthony, R.N. Management control systems / R.N. Anthony, J. Dearden, N.M. Bedford. – 6 th ed. – Homewood, Il: IRWIN, 1989. – 925 p.
2. Frank, R.H. Microeconomics and behavior / R.H. Frank. – New York; St. Louis; San Francisco: McGraw-Hill Book, Inc., 1991. – 694 p.
3. Сағымбеков, Б.Ж. Международный опыт деятельности организаций по защите бизнеса / Б.Ж. Сағымбеков // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2023. – № 28. – С. 117-124.
4. Внешнеэкономические связи стран Центральной и Юго-Восточной Европы: последствия трансформации для России / РАН. Ин-т экономики. отд-ние междунар. экон. и полит. исслед.; отв. ред. – Н.В. Куликова, Н.В. Фейт. – М., 2008. – 376 с.

References

1. Anthony, R.N. Management control systems / R.N. Anthony, J. Dearden, N.M. Bedford. – 6 th ed. – Homewood, Il: IRWIN, 1989. – 925 p.
2. Frank, R.H. Microeconomics and behavior / R.H. Frank. – New York; St. Louis; San Francis-co: McGraw-Hill Book, Inc., 1991. – 694 p.
3. Saғymbekov, B.Zh. Mezhdunarodnyj opyt dejatel'nosti organizacij po zashhite biznesa / B.Zh. Saғymbekov // Құқуқ қорғау органдары академиясының Zharshysy. – 2023. – № 28. – S. 117-124.
4. Vneshnejekonomicheskie svjazi stran Central'noj i Jugo-Vostochnoj Evropy: posledstvija transformacii dlja Rossii / RAN. In-t jekonomiki. ot-d-nie mezhdunar. jekon. i polit. issled.; otv. red. – N.V. Kulikova, N.V. Fejt. – M., 2008. – 376 s.

Авторлар туралы мәліметтер

Жиенбаева Маржан Құтыбайқызы

Лауазымы: МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК, Орталық бастығы, мемлекеттік және жергілікті басқару магистрі;

Пошталық мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ, пр-т Мангилик Ел, 8,

E-mail: instparlam@umto.kz

Кузембаева Гулмира Нұрадинқызы

Лауазымы: МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК, бас маманы, құқық магистрі;

Пошталық мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ, пр-т Мангилик Ел, 8,

E-mail: instparlam@umto.kz

Сведения об авторах

Жиенбаева Маржан Кутыбаевна

Должность: РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» УМТО, начальник Центра, магистр государственного и местного управления;

Почтовый адрес: Республика Казахстан, 010000, г. Астана, пр-т Мангилик Ел, 8,

E-mail: instparlam@umto.kz

Кузембаева Гулмира Нурадиновна

Должность: РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» УМТО, главный специалист, магистр права;

Почтовый адрес: Республика Казахстан, 010000, г. Астана, пр-т Мангилик Ел, 8,

E-mail: instparlam@umto.kz

Information about authors:

Zhienbaeva Marzhan Kutubaevna

Position: Head of the Center of the RSE REM «Institute of Parliamentarism» MTSD, Master of State and Local Administration;

Mailing address: Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Mangilik El ave., 8,

E-mail: instparlam@umto.kz

Kuzembayeva Gulmira Nuradinovna

Position: chief specialist of the RSE REM at the «Institute of Parliamentarism» MTSD

Mailing address: Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Mangilik El ave., 8,

E-mail: instparlam@umto.kz